

Fernando Martín Pérez

La necessitat d'anomenar vila un llogarret: motivacions en la fundació de San Vicente de la Barquera (1210)

ABSTRACT This article proposes to show a series of hypotheses about the reasons behind the founding of San Vicente de la Barquera by King Alfonso VIII of Castile. Like the rest of the inhabited centers in the Cantabrian coast, this town was a rural space: one of the so-called *aldeas* (small towns) or *costas bravas* (rough coasts). When the need to articulate, arbitrate, trade and dominate, led to the kings of several kingdoms to call them *villas*. This might be interpreted as a mere declaration of intent. However in this article we point to other factors that were involved in the founding of this port town.

KEYWORDS *Villa*; Small Village; San Vicente de la Barquera; Founding.

• 1. Qüestions preliminars

Abans de la seva fundació formal, els ports del Cantàbric apareixen a les fonts històriques com espais turbulents. Els perills a què es refereixen no tenien res a veure amb els fenòmens marítics habituals com, per exemple, les marees o els «monstres» que hi havia, sinó amb les agressions d'altres pobles (Solórzano 2009: 486). Les incursions, primer protagonitzades pels normands en els seus viatges de retorn fins al segle IX les van continuar els musulmans fins a mitjan segle XII (Aguirre 2013 i 2015). Les *aceifas* marítimes d'aquests darrers implicaven accions il·lícites, violentes i destructives contra el patrimoni i la gent que vivia en l'orla litoral entre Galícia i els Pirineus. En conseqüència, la inseguretat d'aquests espais era permanent (Solórzano & Arízaga 2013: 100).

La *Chronica Adefonsi Imperatoris* es refereix a les *aceifas* com a «terror de los ismaelitas» i ens informa que, amb les seves naus, van saquejar Galícia, Astúries i altres regions i que, mitjançant l'ús d'armes, van retenir presoners (Sánchez 1950: 160–161). De la mateixa manera, la *Historia Compostelana* relata amb més detall aquestes incursions, que van provocar l'assolament de «Viveiro, Ourias, Navia y otros pueblos marítimos de Asturias y la tierra de Santillana», entre d'altres (Falqué 1994: 245). La mateixa font afegeix, fins i tot, en què consistien aquestes *aceifas* marítimes: navegaven fins que albiraven un poblat adequat per

atacar; aleshores desembarcaven amb l'objectiu de matar o fer presoners; també cremaven cases, esglésies, boscos i, àdhuc, prenien i desvalisaven castells (Falqué 1994: 244–247, 339–341, 344–345).

La inseguretat crònica d'aquest espai costaner i el terror que les incursions provocaven a la població són la causa de la seva baixa densitat demogràfica, fins al punt que fins i tot Santiago de Compostella era considerada un *locus*, això és, una zona rural (López 1988: 130–145). Les fonts informen que en aquests llocs poc poblats hi habitaven homes «montaraces» preparats per a la guerra i «dispuestos a cualquier maldad».¹ Les *aceifas* marítimes s'originaven veloçment des de la ciutat de Lisboa o des d'altres ports situats més al sud, com Almeria o Sevilla.² Els atacs continus van impedir que en aquesta regió sorgissin nuclis urbans, ja que no va ser possible que es desenvolupessin centres de població estables, capaços d'atreure forasters.

1. «En aquellos lugares remotos y apartados de los montes viven unos Hombres montaraces de lengua desconocida, dispuestos a cualquier maldad, y no es raro que en lugares tan ásperos y poco agradables vivan Hombres fieros e indómitos, pues esta apartada senda discurría a través de rocas, malezas y lugares desiertos» (Falqué 1994: 338).

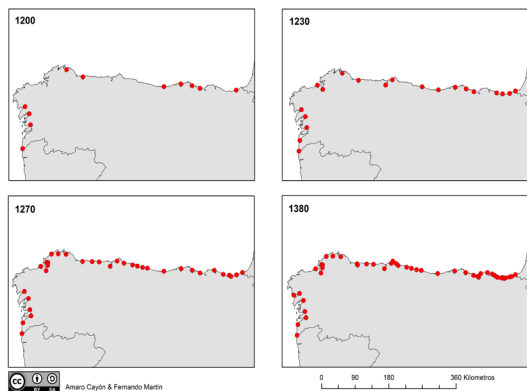
2. «Los sarracenos solían venir por mar desde Sevilla, desde Almería, desde Lisboa y desde otros lugares próximos a la costa» (Falqué 1994: 339).

S'observa un punt d'inflexió al voltant del 1120 quan, segons la *Historia Compostelana*, les incursions van començar a fracassar i «la región marítima, que había sido saqueada y devastada cada año anteriormente por los sarracenos, [que habían sido anualmente piratas y saqueadores] permaneció completamente segura» (Falqué 1994: 341, 449–450). El procés de debilitament almoràvit que es reflecteix, entre d'altres qüestions, en l'aliança de la taifa de Sevilla amb Alfons VII el 1146 o en la pèrdua de Marrakech el 1147, i l'enfortiment cristià a l'orla costanera atlàntica van fer possible les croades dutes a terme a Lisboa i Almeria entre juny i octubre de 1147. Malgrat que la segona plaça només va estar en mans cristianes durant quaranta-vuit anys, aquestes conquestes van marcar un abans i un després al Cantàbric.³ La neutralització d'aquests dos focus de pirateria va permetre la pacificació del litoral, l'ocupació de nombrosos espais rurals de manera continuada i la fundació de «viles» portuàries a l'orla marítima de l'Atlàntic peninsular, des de Baiona fins a Hondarribia (Ruiz de la Peña 1981: 43–50). Tot plegat explica per què l'ocupació de les costes braves o els llogarrets amb sortida al mar i la concessió de furs en aquest espai van ser tan tardans i la seva

La concessió del fur a San Vicente de la Barquera se situa en el marc d'un període de transició impulsat pels reis lleonesos, castellans i navarresos —i de la mitra compostellana— amb l'objectiu d'estructurar i enfortir una costa atlàntica pacificada que estava experimentant un procés de creixement (Dalché 1979: 245). La fase de creació dels llogarrets que serien futures viles a la costa cantàbrica va començar amb la fundació d'Avilés (ca. 1156), Padrón (ca. 1163), Castro Urdiales (data desconeguda: 1163?), Noia (1168), Pontevedra (1169) i Ribadeo (1182).

La principal motivació dels reis lleonesos va ser competir amb Padrón, en el cas de les viles gallegues (Ferreira 1988: 81–82). Juan Ignacio Ruiz de la Peña va observar la importància de la concentració de nuclis de població a Astúries per superar «las tradicionales formas del hábitat rural» (Ruiz de la Peña 1981: 49). En el cas de Castro Urdiales, sembla que la solució responia als interessos comercials, polítics i territorials, tant dels Lara, curadors d'Alfons VIII durant la seva minoria d'edat, com de Diego López Díaz de Haro, tinent de Nàjera, La Rioja i Trasmiera (Martínez G. 1976: 549). En aquest cas, hem d'indicar que Castro Urdiales s'ubica en l'espai litoral del primitiu regne de Castella. Aquesta zona està més ben comunicada amb Burgos i Miranda de l'Ebre a causa de la menor altura muntanyenca i de la creació de passos. A més a més, tenia una estreta relació amb la vila de Medina de Pomar, fet que queda demostrat per l'exempció de *portazgo* (el conjunt d'exaccions règies) de què gaudien els veïns de Castro Urdiales en aquella vila des del moment en què li va ser concedit el fur de Logronyo.

La recerca de rutes comercials, la intenció de limitar la influència de les senyories en un espai ja pacificat, l'ímpetu per fixar les línies fronteres i molts d'altres motius van provocar aquestes primeres fundacions i d'altres de posteriors, com Sant Sebastià (ca. 1180), Santander (1187), Laredo (1200), Viveiro (1200), La Guàrdia (1200), Baiona (1201), Hondarribia (1203), Mutriku (1209), Getaria (1209), La Corunya (1209), San Vicente de la Barquera (1210), Betanzos (1213), Llanes (ca. 1225) i Pravia (1230).⁴

Mapa 1. Desenvolupament de les fundacions portuàries atlàntiques a la Baixa Edat Mitjana. Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez

3. «Y [Alfonso VII] avanzando desde allí, llegó hasta una ciudad costera que se llama Almería; y cuando ya llevaba allí algún tiempo, se presentaron el conde Ramón de Barcelona y naves de Génova, y con su leal concurso durante el asalto conquistó e hizo suya la ciudad» (Jiménez de Rada 1989: 278).

4. Díaz (2002), Fernández (2002), Solórzano (2002), Ruiz de la Peña (2002) i Ferreira (2002). Jesús Ángel Solórzano (2002: 250–251) va establir quatre etapes dins la

La urbanització definitiva de l'orla marina de l'Atlàntic a la península Ibèrica va culminar amb una xarxa de 48 ports de reialenc repartits per les costes de les actuals Galícia (16), Astúries (13), Cantàbria (4) i País Basc (15) (Arizaga 2002: 22; Díaz 2002: 72–73; Fernández 2002: 112–113; Ferreira 2002: 368–370; Ruiz de la Peña 2002: 357–360; Solórzano 2002: 252–253 i 2006; Solórzano, Martín & Cayón 2013), els quals han romàs fins a l'actualitat com espais urbans, ja siguin petits, mitjans o grans. Aquestes viles portuàries fundades durant la Baixa Edat Mitjana sempre van tenir el mar com a recurs per créixer, fins i tot per sobre de les seves possibilitats, gràcies a la pesca i al comerç marítims.⁵ D'altra banda, les viles d'interior podien fracassar durant el procés de creixement urbà i veure's obligades a retornar al ruralisme previ.⁶

L'alteració de la *intitulatio* de cadascuna d'aquestes —en aquell moment— costes braves va respondre a diversos motius i han de ser observades individualment. Un cop pacificada l'orla litoral i frenades les anteriorment citades *aceifes* o incursions marítimes, va començar la transformació que coneixem com a renaixement urbà de la franja. Hem d'observar tres factors fonamentals que giren a l'entorn del renaixement urbanístic en l'espai marítim atlàntic de la península Ibèrica: en quin context econòmic i polític es va desenvolupar el món urbà en aquesta franja, què va motivar

promoció urbana de Cantàbria: feudal, urbana, urbana a l'interior i de casos particulars.

5. Fins i tot en ciutats europees d'interior s'observa la necessitat del comerç, tant marítim com terrestre, per fornir el que altrament seria impossible: una població per sobre de les possibilitats del territori. Per exemple, Gregorio Dati va afirmar que Florència «é posta di sua natura in luogo salvatico e sterile che non potrebbe con tutta la fatica loro dare da vivere agli abitanti, perche sono molto multiplicati [...] per questa ragione [els florentins han estat] andando a questo modo per tutti i regni del mondo, e cristiani ed infideli, hanno veduto costumi delle altre nazioni del mondo e fatto in loro abito delle cosse vantaggiare [...] in tanto che chi non è mercante e chi non abbia cerco il mondo e veduto l'estrane nazioni delle genti e tornato alla patria con avere, non è reputato da niente». Fragment de la *Istoria di Firenze* de Gregorio Dati recollit a Pinto (2014: 3–4).

6. Només cal observar dos casos de «villas fracasadas», una de portuària i una altra d'interior, com són Bermeo i Lanestosa. Aquesta reflexió la trobem a la tesi doctoral inèdita de Martínez S. (2015: 204–215).

els monarques a fundar viles a la costa atlàntica i quines claus van utilitzar-se per procurar-ne una llarga durabilitat.

En el cas de San Vicente de Barquera, ens podem preguntar què va incitar Alfons VIII a concedir un fur i denominar vila un llogarret o costa brava a l'extrem litoral occidental del seu regne, sobretot quan ja havia articulat la costa quant a la comunicació marítima atlàntica. Davant d'aquest fet, hem de tenir present que, quan un monarca concedia un fur a un centre concret, li estava proporcionant de retruc una sèrie d'elements que havien d'atraure població i que li permetrien convertir-se en centre urbà. Així doncs, la concessió del fur no depenia de la quantitat de població que habitava la costa brava en el moment en què es produïa.

Concretament, la costa brava o llogarret de San Vicente —junt amb un territori jurisdiccional o *alfoz* relativament ampli— es va convertir nominalment en un port reial de l'Atlàntic castellà el 3 d'abril de 1210. A partir d'aquell moment va experimentar un creixement territorial gràcies a les ampliacions que els reis van concedir a la futura vila *de facto*. La documentació de què disposem posa de manifest el desenvolupament d'un espai primitiu que, de manera progressiva, es va convertir en un centre urbà costaner, en el qual van interactuar diversos agents socials i polítics al llarg dels últims segles de l'edat mitjana. Aquest període va constituir una etapa de creixement i, fins i tot, d'esplendor per a San Vicente.

Els documents conservats que esmenten San Vicente de la Barquera abans de ser anomenada vila fan referència a una església i a un port (Solórzano 2011: 67). El lloc anomenat Apleca, que tradicionalment ha sigut identificat amb aquest espai o, més probablement, amb algun llogarret proper a San Vicente, figura l'any 1068 com un territori amb un *marinus portus*.⁷ Aquest epítet locatiu ens aporta informació sobre l'explotació econòmica i l'activitat comercial en aquesta regió i els seus voltants anteriors al segle XIII. Però independentment de si San Vicente era o no dins l'òrbita d'Apleca (Sáinz 1989: 10; Serrano 1935: 32; Serrano 1910;

7. «Tribuo quoque clementer ut habeatis licentiam de pescare per omnes meos pelagos vel defesas, sive per marinos portos, scilicet, in Sancta Maria de Porto, et in por S. Emetherii et in illo de S. Martini et de Apleca» (Serrano 1935: 31–33).

Josué 1912: 82, 87), la història d'aquest espai rural va fer un gir afortunat en el moment en què Alfons VIII el va convertir, en termes jurisdiccionals i legals, en vila fronterera de la costa amb el regne de Lleó (1210).

En aquest context de concessió de furs a la costa cantàbrica, hem d'indicar que el desenvolupament urbà de les viles portuàries de l'Atlàntic ibèric, entre les quals es troba San Vicente de la Barquera, es va produir tardanament si tenim en compte que la primera costa brava legislada com a vila portuària es va fundar 71 anys després de la presa de Toledo. De fet, la fundació formal de qualsevol futura vila portuària no era un acte arbitrari ni aleatori, perquè requeria de quatre factors imprescindibles: pau, territori, mercaderies i gent de mar. En el cas de San Vicente de la Barquera i de les altres viles portuàries atlàntiques de la península Ibèrica aquestes condicions es complien: la guerra amb al-Àndalus tenia lloc molt al sud d'aquests centres; eren territoris que pertanyien als seus regnes, ja fos Navarra, Castella o Lleó; disposaven de productes i mercaderies a la seva zona; i, finalment, hi havia gent de la mateixa jurisdicció però també nousvinguts d'altres comarques, del seu rerepaís o *hinterland*, i de la seva connexió marítima o *foreland* (Arízaga 1998: 17–20; Benito 2012; Martínez S. 2012; Mugartegui 1994; Solórzano 2009; Solórzano, Martín & Cayón 2013). Així doncs, la concessió de la carta pobla i el fur de Sant Sebastià —amb una sèrie d'articles afegits del fur de Santander— va impulsar el desenvolupament urbanístic de San Vicente, que amb el pas del temps, encara que *de facto* continués sent un llogarret, es va acabar convertint en una vila portuària castellana de l'Atlàntic, on la majoria de la població dedicava la seva vida a la pesca i al comerç marítims (Kowaleski 2015 i 2017: 621; Laget 2013 i 2017).

La fundació va suposar un estímul addicional per a la creació d'una gran xarxa urbana i socioeconòmica. A partir d'aquell moment, el llogarret de San Vicente va començar a convertir-se en un burg de pescadors i comerciants provinents de diferents llocs més o menys llunyans, i ells van ser els que van donar vida a un port que va experimentar una creixença urbanística notable durant la Baixa Edat Mitjana. Per això, entenem que el progrés d'aquesta comunitat primitiva va ser conseqüència de dos factors fonamentals: d'una ban-

da, la quantitat d'allicients que Alfons VIII li va proporcionar mitjançant el fur i, de l'altra, la feina duta a terme per una part d'aquells primers pobladors, ja que van ser les seves activitats laborals les que van determinar el creixement de la futura vila portuària. Així doncs, aquest espai va passar a formar part de la política d'articulació règia que Alfons VIII va desplegar i que tenia dos objectius essencials: consolidar el domini territorial a la costa atlàntica del nord peninsular i obrir el regne al comerç exterior mitjançant l'ús de diversos ports (Martínez G. 1995: 256–257).

El desenvolupament econòmic que aquestes poblacions van experimentar gràcies al comerç marítim les va empènyer a constituir la Germania de les Viles de la Marina de Castella amb Vitòria (1296), una associació de viles portuàries que depenien del monarca. Les primeres concessions règies van ser el punt de partida per tal que aquestes poblacions comencessin a forjar-se una identitat pròpia que, lluny de cloure-les a l'esfera local, les va connectar amb altres viles i ciutats portuàries, molt especialment de l'Atlàntic Nord. En aquest context, San Vicente de la Barquera va experimentar un progrés dins del marc del conjunt de la xarxa de ports atlàntics, des de les illes Canàries fins a Bergen. Això va ser possible gràcies a la rendibilitat de la pesca i a l'expansió del comerç marítim que els habitants d'aquests ports, juntament amb mercaders de ciutats d'interior, com Burgos o Vitòria, van impulsar al llarg dels tres últims segles de l'Edat Mitjana.

Per entendre l'evolució urbana i social d'una costa brava concreta, com era la de San Vicente, és imprescindible examinar les motivacions que van induir la monarquia a fundar formalment una vila. Per aquesta raó, en els tres punts que componen aquest article tractarem d'escatir com i per què es va atorgar a San Vicente, que fins aquell moment havia estat un *locus* (un llogarret o costa brava), un nou estatus jurídic.

➤ 2. Motivacions per crear un nou port

La concessió del fur de Sant Sebastià a la costa brava de San Vicente va marcar un abans i un després en l'evolució d'un espai costaner clau per als interessos de la política d'Alfons VIII, tant interior com exterior. Aquest monarca, juntament amb la seva muller, Elionor Plantagenet, va voler promoure el desenvolupament urbà en un moment

d'esplendor a Occident (Solórzano 2011: 66–68; Arízaga 1996: 71) i, d'altra banda, guanyar-se el favor de les poblacions assentades a l'antiga frontera litoral del nord de Castella amb Lleó, Navarra i, a partir de l'any 1200, amb França. Malgrat que aquest punt és un dels factors que van motivar la fundació de San Vicente, no és l'únic. La influència de les senyories monàstiques era molt forta i havia de ser rebaixada. Quan era necessari, els reis competien directament amb l'estament eclesiàstic per obtenir la superioritat territorial. Això és el que va succeir, per exemple, amb la fundació de Laredo, que pretenia neutralitzar la de Puerto (Santoña) (Solórzano 2006: 316; Toro 2016b: 41–42). A més a més, tal com hem indicat anteriorment, San Vicente s'ubica en la línia marítima fronterera entre dos ens polítics: el regne de Lleó i el regne de Castella.

Aquests fenòmens ens permeten identificar els motius que van empènyer Alfons VIII a denominar vila reial el llogarret de San Vicente. La rellevància de la seva carta de poblament, des del punt de vista jurisdiccional, amb tot el que va comportar per al monarca i per als veïns de la vila, es detecta en la necessitat de rebaixar la superioritat de les senyories a la zona, de fixar i controlar la frontera entre els regnes de Lleó i Castella i de comunicar per via marítima les possessions del regne de Castella amb l'Imperi Plantagenet (Arízaga & Bochaca 2004: 63–78; Solórzano, Martín & Cayón 2013: 246). Aquests tres factors van determinar la primera concessió d'un espai jurisdiccional articulat per la corona a l'entorn del port de San Vicente.

➤ 2.1. La influència de les senyories

L'espai on se situa San Vicente de la Barquera es trobava dins la jurisdicció d'Alfons VIII, rei de Castella, i de García de Contreras, bisbe de Burgos, en el moment en què li va ser atorgat el fur.⁸ Els reis anteriors van dur a terme una política territorial de donacions a nobles i institucions eclesiàstiques amb l'objectiu de garantir-se recol-

8. Vegeu el Mapa 2. El bisbe Marino va ampliar la jurisdicció de la diòcesi burgalesa en detriment de la d'Oviedo (jurisdicció a la qual pertanyia l'espai objecte d'estudi) a la dècada de 1180 (*vid.* Garrido 1983) De fet, la frontera natural entre la diòcesi d'Oviedo i la de Burgos va acabar essent, gairebé en la seva totalitat, el riu Deva (Mansilla 1994: 35–36).

zaments abans i després de la susdita pacificació de l'espai marítim atlàntic.⁹

Aquest tipus de relacions era d'allò més freqüent al nord de la península Ibèrica fins al regnat d'Alfons VIII, monarca que, malgrat concedir furs reials, no va deixar de beneficiar senyories nobles i eclesiàstiques (González J. 1960).¹⁰ Aquesta situació s'explica pel fet que, en el nord peninsular castellà, el tipus de comunitat que predominava era, en primer lloc, la vall i, posteriorment, el llogarret (Díez 1990). En aquests espais, malgrat que la propietat es va anar imposant, també s'observa que, de forma progressiva, l'Església es va enfortir políticament i jurisdiccional.

Les concessions reials depenien de les necessitats polítiques i estratègiques de cada període. En aquest joc de relacions i interessos, la documentació revela l'existència d'una sèrie de petits i grans propietaris que s'anomenaven *domnos/ domnas, boni homines*,¹¹ els quals han estat considerats responsables de l'expansió territorial i de l'enfortiment polític de les senyories monàstiques

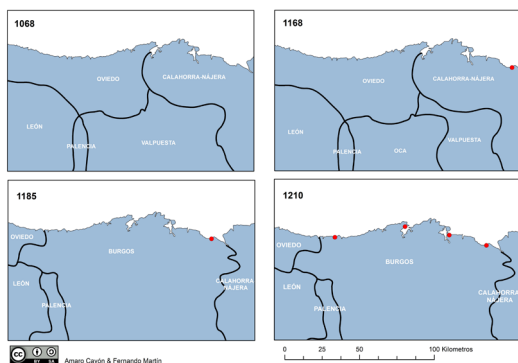
9. Per observar aquest tipus de concessions a monestirs, ordes, catedrals, senyories, etc., entre mitjan segle XI i principis del XII només cal consultar els toms segon i tercer de González J. (1960).

10. En el territori de l'actual comunitat autònoma de Cantàbria, Alfons VIII va fer les següents concessions: Santa María del Puerto al monestir de Nájera (González J. 1960: II, 48–50); la vila de Yevas a Santa María de Piasca (II, 61–63); l'església de Santa Juliana de Valdebonil al monjo Rodrigo (II, 108–109); la vila d'Ambrosero a Santa María del Puerto (II, 123–124); Bárcena la Mayor a Esteban (II, 180–182); aquesta mateixa població al monjo de Sahagún Rodrigo Pérez (II, 189–190); l'església de San Pedro de Castro Urdiales al monestir de San Juan de Burgos (II, 503–505); Santo Toribio de Liébana al monestir d'Oña i canvi posterior per la vila de San Felices (II, 696–697; 823–824); el monestir de San Martín de Mazcuerras al bisbe i l'església de Burgos (II, 719–721); el monestir de Cervatos al bisbe i l'església de Burgos (II, 793–794); el delme del *portazgo* de Santander, Castro Urdiales i els altres ports del bisbat a la catedral i el bisbe de Burgos (III, 72–73); la vila de Noja al monestir d'Oña (III, 2254–2255); les terces de l'església de Laredo a Santa María del Puerto (III, 491–493); Boyezo al monestir de Sahagún (III, 635–636).

11. Com a noms més destacats es poden citar els comtes de Castella García González (Josué 1912: 15, 32, 45, 48 i 52); Sancho García (Josué 1912: 25, 37, 39, 47, 50, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 84, 96, 98, 99, 100, 101 i 106); Fernando Sánchez (essent comte de Castella i posteriorment rei de Lleó, Martínez G. 1995: 534–535).

en el territori que conformaria posteriorment la jurisdicció de San Vicente de la Barquera i les seves immediacions (Peña 1999: 473–480, 486–489).

Abans de la concessió del fur, el futur espai jurisdiccional de San Vicente estava integrat per petits llogarrets rurals i barris de pescadors (Vázquez 2010: 81; Añíbarro 2010: 154). A causa de la ubicació d'aquesta vila, l'activitat pesquera va tendir a imposar-se a la ramadera i a la forestal. Entre els diferents poblaments en destacava un, de nom Apleca o Afleca, la localització exacta del qual és una incògnita que encara no ha sigut resolta, si bé podria tractar-se de San Vicente de la Barquera (Sáinz 1986: 9) o, encara més probablement, de la comunitat de la vall de Valdáliga (Ortiz 1997: 19–23), el territori de la qual abastava al nord La Revilla i arribava, cap a l'oest, al riu Deva (Serrano 1935: 32). El seu *marinus portus*, al qual hem alludit anteriorment, podria trobar-se a la desembocadura del riu Escudo i podria ser San Vicente o La Barquera.

Mapa 2. Jurisdiccions administratives episcopals dels ports del Cantàbric entre els anys 1068–1210, extreta i completada sobre Zubieta (2009: 19–21). Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez.

Les propietats dels pobletans es van anar atorgant de manera progressiva a Santa María d'Ucieda, San Pedro de Cardena, el monestir de San Andrés del Arroyo i l'abadia de Santa Juliana (Añíbarro 2010: 153–156). En aquest primer procés d'emmarcament senyorial de l'espai, l'abat de Santillana del Mar va ser un dels més beneficiats, primer pels comtes de Castella i, després, pels reis, ja que l'abadia de Santa Juliana va ser l'única entitat territorial de caràcter autònom a la zona (Josué 1912; Peña 1999: 488). De fet, en l'espai

que ens ocupa, sabem que hi havia una església a La Revilla consagrada a San Pedro de Villanueva amb possessions a La Barquera: aquesta església apareix registrada en el primer cartulari de Santa Juliana (Josué 1912: 87–88).

D'aquesta manera, el territori on s'ubica la vila de San Vicente de la Barquera estava ocupat jurisdiccionalment per diversos senyors laics i eclesiàstics, cosa que es veu parcialment reflectida en la carta pobla que Alfons VIII va concedir a la vila: l'Arenal havia sigut granja de San Pedro de Cardena i Cara va pertànyer a Santa María del Tejo fins que Alfons VIII la va entregar a un tal Muño Díaz.¹² També s'indica que «lo de Valles» i «lo de Gerra», amb els seus béns, van ser termes rurals comprats per Alfons VIII, però no se n'esmenta l'anterior propietari.¹³ Quant a Los Llaos i La Barquera no s'ofereix cap dada sobre qui els va posseir amb anterioritat a la primera concessió jurisdiccional de la vila.

Mapa 3. Imatge de l'espai jurisdiccional primitiu de la vila i els seus anteriors propietaris. Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez

La documentació de l'època aporta una altra dada sobre la propietat d'aquesta jurisdicció en el moment del seu primer emmarcament senyorial, malgrat que es tracta de pocs documents, mancats d'intencionalitat històrica.¹⁴ Tal com s'ha indicat, hi havia una església a La Revilla consagrada a

12. «Do etiam uobis el Arena qui est grangia de Sancto Petro de Cardenia.[...] Et do uobis illud de Cara quantum ibi tenebat Sancta Maria del Tejo, quod ego dederam pro hereditate Munioni Didaci» (Martínez G. 1976: 599).

13. «Et do uobis illud de Valle et de Serras quod emi cum omnibus pertinentibus suis» (Martínez G. 1976: 599).

14. La documentació de què es disposa sobre aquesta

San Pedro, que tenia hisendes a La Barquera. El cartulari de l'antiga abadia de Santillana de Mar ens ofereix una sentència donada el 1088 sobre la possessió d'aquesta església (Josué 1912: 87–88). Aquí apareixen, d'una banda, molts prohoms del *concejo* d' Afleca o homes del de San Pedro i, de l'altra, Miguel Flaínez.¹⁵ La font assenyalava que el darrer havia sigut acusat d'haver afirmat que el comte Gonzalo Froilaz tenia béns a la zona.¹⁶ En concret, que aquest va gaudir de l'església de San Pedro de Villanueva en el lloc que anomenen Misiecós i unes cases que estaven en el lloc que es diu Castañar, i que l'església la posseïa d'acord amb la regla de l'abadia de Santa Juliana.¹⁷ L'únic espai de la zona que s'anomena Castañar es troba a La Barquera, i a La Revilla hi trobem el topònim Migiegos, a més a més del fet que el patró d'aquesta localitat és sant Pere.

La sentència donada pels prohoms del *concejo* d' Afleca va ser que aquesta església era «lliure i absoluta» i que les paraules de Miguel Flaínez eren proferides amb «supèrbia, una audàcia diabòlica i amb fallàcia, que és el pare de la mentida».¹⁸ Tot i així, sabem que l'església de San Pedro tenia possessions a La Barquera, i també que va pertànyer a Santa Juliana. Però la propietat privada d'aquesta a la zona de La Barquera va poder anar més enllà i no seria estrany que l'església hi tingués un dret de pas en barca (*barqueria*), com passava a d'altres llocs de la costa.¹⁹ D'altra banda, desconeix-

zona en l'alta i plena edat mitjana són documents jurídics que testimonien donacions, compravendes, etc.

15. «In presencia de Salvator Iohannes et de Petro Annayaz et de Monio Didaz et de Martino Annayaz et de Pelagio Petriz vel de aliorum multorum bonorum omnium de concilio de Afleca [...] Et nos iam dictos omnes del concilio de Sancto Petro» (Josué 1912: 87).

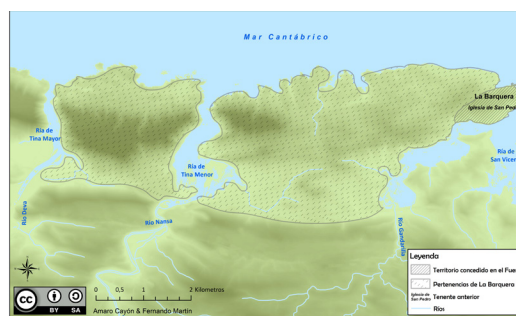
16. «Illa ecclesia de Sancto Petro que fuerat de Comiti Gonsalvo Froilaz» (Josué 1912: 87). El comte Gonzalo Froilaz, del llinatge Traba, va ser el rebesavi de Gonzalo Froilaz, que en aquell moment era bisbe de Mondoñedo (1071–1108).

17. «Illa eclesia de Sancto Petro de Villanova in certissimo locum qui uocitant Misiecós [...] ea cum ipsas casas que abuerat in predictum locum quod uocant Castaniare et quod posuerat ipsa ecclesia cum ipsas casas a regula Sancta Iuliana» (Josué 1912: 87).

18. «Superbia et audacia diaboli et cum fallacia qui est pater mentiarum [...] ipsa ecclesia libera et absoluta in secula seculorum» (Josué 1912: 87).

19. Vegeu l'exemple de la *barqueria* que depenia de l'església de Santo Domingo de Suances (Josué 1912: 114–116).

xem fins on arribaven els dominis de La Barquera, però és possible que s'estenguessin des del litoral fins al mont Boria o fins al riu Deva, que era frontera natural amb el regne d'Astúries.²⁰ Malgrat això, l'absència de topònims documentats posa de relleu que es devia tractar d'una zona amb molt poca població i, per tant, la font no ens proporciona cap informació addicional.²¹

Mapa 4. Imatge de l'espai de La Barquera i l'extensió hipotètica dels dominis de l'església de San Pedro fins a la línia fronterera amb el regne de Lleó. Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez

Quant a Collados, no tenim tanta sort.²² Si observem els plànols més antics de què disposem, tot aquest espai és denominat «arenales».²³

A més a més, el topònim Barquera enforteix aquesta hipòtesi.

20. Si fos així, es pot entendre la utilitat d'aquestes zones de la muntanya allunyades del terme com espais destinats a la ramaderia (Monsalvo 2012-13: 109).

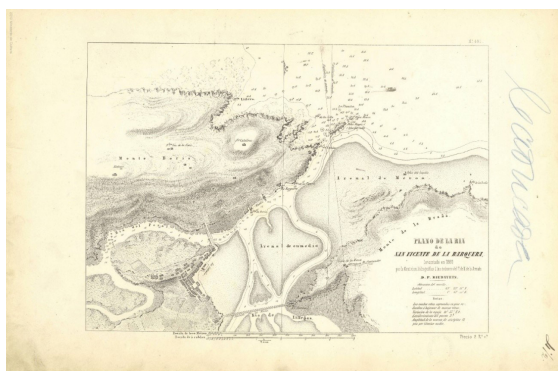
21. Vegeu el Mapa 4: no hi ha cap topònim documentat a la franja fins al segle XIII. Només disposem de la menció del monestir de San Salvador de Luey en un document d'entre 1122 i 1157, a partir del qual la comtessa Sancha (finada el 1159) va confirmar que la quarta part del susdit monestir pertanyia a la regla de Santa Juliana (Josué 1912: 24–25).

22. Hem d'indicar que, encara que Martínez G. (1976), en la seva transcripció de la carta pobla, llegeixi «collazos», es tracta de Collados. De fet, l'autor, just a continuació, afegeix entre parèntesis «collados» (599). Ara bé, si observem la transcripció de Rogelio Pérez-Bustamante (1974: 249–252), el dubte queda dissipat, perquè llegeix: «Do etiam vobis de los Collados ad visum versus Sanctum Vicencium». Cuñat (2011: 127) proposa la mateixa lectura «Do etiam vobis de los Collados ad visum versus Sanctum Vicentium». És a dir, es tracta d'una concessió territorial, concretament de Los Collados o Los Laos.

23. Vegeu el Mapa 5: la ria de San Vicente de la Bar-

En la carta pobla de San Vicente, Alfons VIII va indicar que li atorgava la zona que comprenia els Collados i s'estenia en direcció oposada al llogarret. Amb tota probabilitat, es tracta dels turons de l'espai rural concedit: una zona que avui en dia s'anomena Los Llaos i que, «ad visum versus» de San Vicente, abraça la zona alta de Gerra. Tot i així, aquests «Collazos» també podrien ser la zona del mont Boria.

Aquest podria ser el motiu pel qual no tenim constància d'aquest espai, o pot ser que simplement no s'hagi conservat cap document que es refereixi a Los Collados ni per donació ni per plet. D'altra banda, observem que els espais de les collades limítrofes amb la vila molt sovint es van convertir en espais comunals, de tal manera que van permetre el desenvolupament de les diferents tasques ramaderes i van proporcionar a la població recursos necessaris com llenya, fruita i adob.

Mapa 5. La ria de San Vicente de la Barquera al segle XIX, en què s'observa el territori a l'est de San Vicente de la Barquera anomenat «Arenales» (Cartoteca de la Universitat de Cantàbria. Facultat de Camins, Canals i Ports)

La voluntat de la monarquia de concedir territori a la vila passava per reduir els límits jurisdiccionals dels senyors de la zona o, dit d'una altra manera, l'objectiu de reduir la influència de les senyories monàstiques a la zona passava per fundar una vila reial en aquest espai, independentment del fet que disposés d'un centre més o menys urbanitzat. A més a més, a partir d'aquest canvi de relacions, la primera expressió de «llibertats» de l'espai atlàntic castellà va florir en el segle XI amb

quera al segle XIX, en què s'observa el conjunt de l'espai a l'est de San Vicente de la Barquera denominat «Arenales» (Cartoteca de la Universitat de Cantàbria).

un caràcter individual (*infanzones* o petita noblesa) i institucional (estament eclesiàstic).²⁴

No obstant això, la manifestació de «llibertats» pròpies d'una comunitat hauria d'esperar l'eclipsió de les activitats comercials atlàntiques a partir de finals del segle XII i principis del XIII. En aquest moment, Alfons VIII va permetre el desenvolupament d'uns llogarrets amb l'objectiu d'urbanitzar-los, i els va atorgar l'avantatge d'abandonar les relacions feudals i vassallàtiques més bàsiques. En conseqüència, va debilitar el poder senyorial monàstic en aquesta zona ja pacificada i va concedir cartes pobla a les localitats de Santillana (1209) i San Vicente (1210).

2.2. Establiment de la frontera a la costa occidental castellana

L'actual concepte de frontera no es pot aplicar a la realitat politicoadministrativa de l'edat mitjana (Gozalves 2001: 362). A l'Espanya baixmedieval, la frontera de cadascun dels regnes estava bastant definida gràcies als castells, les jurisdiccions o els límits geogràfics, encara que no era una demarcació fixa (Gozalves 2001: 365-368; Luis 2007; Sabaté 2015). La frontera era dinàmica i canviant.²⁵ La llengua anglesa és més precisa a l'hora de definir el concepte, atès que d'una banda hi ha el vocable *frontier*, que fa al·lusió a un concepte de frontera versàtil, mentre que de l'altra el mot *boundary* o *border* fa referència a la idea actual de frontera fixa i contínua (Mitre 1997: 15).

En el cas de la Castella d'Alfons VIII, a banda de la necessitat de mantenir el control territorial intern, el monarca va haver d'esmerçar molts esforços per aconseguir que la frontera amb Lleó s'estabilitzés. De fet, durant la primera etapa del seu regnat Castella ve perdre territori a causa dels conflictes amb regnes veïns i de la guerra civil i la crisi interna que, entre d'altres coses, va provocar les *desnaturationes* de certs tinentes amb possessions als confins castellans amb Lleó, Aragó i Navarra.

L'espai limítrof entre Lleó i Castella va obtenir una gran importància quan la idea de l'Imperi Hispànic es va desdibuixar després de la

24. Posem «llibertats» entre cometes perquè, en la historiografia que s'ha ocupat del món urbà, aquest concepte està superat des de Ruiz T.F. (1977: 3-4).

25. Sobre aquests conceptes: Buresi (2001), Menjot (1996) i Sénac (2001).

mort d'Alfons VII el 1157 (Estepa 2009: 506–508; Luis 2009; Tuy 2003: 316).²⁶ Les possessions de l'«emperador de todas las Españas» van ser repartides entre els dos fills que va tenir amb Berenguer de Barcelona: Sanç III de Castella (1157–1158) i Ferran II de Lleó (1157–1188). La prompta mort del nou rei castellà va deixar el seu fill Alfons, orfe de pare i mare, com a monarca d'un regne de Castella inestable. En aquest context, les dues famílies més importants de Castella, els Fernández de Castro i els Lara, van disputar-se la tutoria del rei nen i, per tant, la regència de Castella. Álvaro Pérez, Manrique Pérez i Nuño Pérez de Lara es van imposar, mentre que el derrotat Gutierre Fernández de Castro va haver de fugir amb la seva família a Lleó, on va trobar un nou senyor, Ferran II. D'aquesta manera, Castella es va definir políticament com un ens independent de la política del regne de Lleó, però va quedar debilitada per les disputes internes i la minoria d'edat del monarca castellà. Aquesta qüestió va tenir repercussions negatives durant els primers anys del regnat d'Alfons VIII, ja que el reialme es va regir d'acord amb els interessos d'una família, el rei encara no tenia prou maduresa i els enemics del regne amenaçaven totes les seves fronteres (Luis 2006: 23–24).

Ferran II de Lleó va aprofitar la situació de debilitat de la monarquia veïna per expandir el seu territori en detriment de les possessions del seu nebot a la zona fronterera de la Tierra de Campos.²⁷ Aquest confí s'estenia des de Saelices del Río fins a Cubillas en una línia divisòria nord-sud (Luis 2007; Santamarta 2011). En aquest espai limítrof entre Lleó i Castella, Ferran II va ocupar algun d'aquests territoris per la força, o bé va instigar rebel·lions internes que van culminar en processos de *desnaturatio* per part d'alguns naturals del rei castellà.²⁸ Ahora, Sanç VI de Navarra va

26. Vegeu el text de la *Crónica de los Reyes de Castilla* a Charlo Brea (1999: 9).

27. Jiménez de Rada (1989: 284) va indicar «y estando entonces entre ambas casas, es decir, la de Castro y la de Lara, un largo enfrentamiento, se sucedieron graves peligros y numerosos asesinatos por los dos bandos, hasta el extremo de que esta contienda dio a los leoneses la ocasión de imponerse, llegando a hacerse con algunas zonas de Castilla y Extremadura».

28. Quant al concepte *desnaturatio*, *vid.* Romeu (1971). També hi ha nombrosos estudis sobre processos de *desnaturatio*, com per exemple els de la zona del Cea-

annexionar al seu regne diferents places de la zona oriental castellana: Logronyo, Navarrete i Entrena el 1162, i Briviesca, Miranda de Ebro, Grañón, Ameyugo, Santa Gadea i Salinas de Añana el 1163 (Álvarez 2008: 23–53). En aquest context, existeix la possibilitat que fos atorgada la carta foral al primer port castellà: Castro Urdiales (1163?).²⁹

Posteriorment, quan el monarca va ser major d'edat, va concedir cartes de poblament a Santander (1187) i Laredo (1200) (Martínez G. 1976: 546–561). Aquest període del regnat d'Alfons VIII va suposar per a Castella no tan sols la recuperació sinó també l'augment del seu protagonisme a la península Ibèrica. Això es veu reflectit, d'una banda, en les primeres fundacions portuàries castellanes atlàntiques i, de l'altra, en la conquesta de Conca (1177), la recuperació d'espais fronterers amb altres regnes cristians com La Rioja (1176)³⁰ o Lleó —el tractat de Medina de Rioseco (1181) va restablir la frontera del Cea-Pisuerga de l'època d'Alfons VII—,³¹ la signatura del tractat de Cazolea, (1179), que va consolidar la preeminència de Castella en el concert reconqueridor ibèric, i l'annexió de la sortida al mar del regne de Navarra el 1200, amb la concessió del consegüent fur de Fuenterrabía (1203),³² que va fixar la línia fronterera de Castella amb els regnes de Navarra i de França.

En aquest context, Alfons VIII podia partir de l'experiència personal i ser conscient dels proble-

Pisuerga: Bartlett & Mackay (1989); Mackay (1958). Així mateix, per a la zona de la frontera de l'Ebre es pot consultar Álvarez (2008).

29. Actualment aquesta data ha estat posada en quarantena a l'espera que les investigacions de Jesús Ángel Solórzano la confirmin o la descartin.

30. A l'edat mitjana el topònim La Rioja feia referència a la comarca que quedava al sud del Duero i que estava formada per Logronyo i altres llogarrets i poblacions veïnes, la major part dels banyats pel riu Oja (García 2015: 35).

31. En la narració d'aquesta campanya Rodrigo Jiménez de Rada exagera quan es refereix al territori que Sanç VI havia ocupat prèviament, ja que assegura que «el noble rey Alfonso guerreó contra su tío materno el rey Sancho de Navarra y le arrebató Logroño, Navarrete, Entrena, Grañón, Cerezo y Briviesca y casi todo lo que hay hasta llegar a Burgos, todo lo cual había ocupado su tío materno durante su infancia» (Jiménez de Rada 1989: 296).

32. La concessió del fur va comportar l'establiment d'un espai urbà, un terme jurisdiccional, costa i port per a aquesta població (Larrañaga & Tapia 1993: 5).

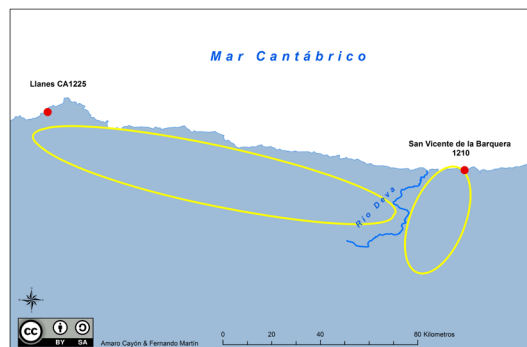
mes que comportava confiar a terceres persones la tinença d'espais limítrofs. Aquesta és una de les raons principals per les quals va concedir carta pobla a diferents municipis. Dels furs que es van atorgar a les viles de les fronteres del seu regnat destaquem els de Conca, Fuenterrabía i San Vicente de la Barquera. D'aquestes tres viles, la que va mantenir durant més temps els seus confins va ser Fuenterrabía, que estava «situada e puesta en los mojonos y frontera de França e Navarra [...] para defensyon de toda la provincia».³³

Crida l'atenció que el monarca castellà aprofités un fur com el de Sant Sebastià per a les susdites futures viles portuàries de Fuenterrabía i San Vicente de la Barquera, pensat per estimular l'arribada de nous pobladors, mentre que per al centre urbà de Conca es va dissenyar un fur pròpiament de frontera. Aquestes tries posen en relleu que la zona litoral castellana era concebuda ja com un espai preparat per al comerç atlàntic i no per a la guerra. De la mateixa manera, la concessió del fur, que subjectava directament la localitat a l'autoritat reial i no preveia el nomenament de tinent fora de la corporació local, posava de manifest la voluntat de protegir la frontera.

Anys després de la fundació de la vila de San Vicente de la Barquera, Alfons IX de Lleó va començar a assegurar una població estable a la zona més oriental de la seva costa. Per a aquest propòsit va privilegiar, almenys a partir de 1225, el territori del que seria la futura vila de Llanes cap al 1228, data imprecisa en què el monarca lleonès va concedir a aquest territori de frontera el fur de Benavente.³⁴

33. Arxiu General de Simancas, Registre General del Segell 150104,6.

34 La data de la concessió del fur de Llanes per part del rei lleonès Alfons IV és dubtosa i, com a tal, ha sigut objecte de debat, perquè els que han estudiat el fur discrepen sobre la data que apareix a la confirmació conservada («el primero dia del mes de octubre en la era de mill e dozientos e seys annos») i estan d'acord amb la que va proposar Alfonso García-Gallo: «el primero dia del mes de octubre en la era de mill e dozientos e [sesenta] e seys annos» (García-Gallo 1970: 259–261). A més a més, l'evidència d'una població amb terme propi es mostra a través dels documents almenys des de 1225 (Ruiz 1981: 57). La presència del monarca en terres asturianes a l'estiu de 1225 enforteix la idea que fos aquest l'any de la concessió del fur de Benavente a la vila (Calleja 2003: 41).

Mapa 6. Fixació de la frontera marítima entre Lleó i Castella per aforamiento. Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez

D'aquesta manera, Alfons IX va actuar després del monarca castellà, però va impulsar una vila portuària que depenia de Lleó per competir econòmicament amb la vila aforada a la frontera castellana anys enrere (Ruiz de la Peña 1981: 55–57 i 2003: 41). A falta d'accidents geogràfics pronunciats, la fita natural limítrofa d'aquestes dues jurisdiccions van ser els rius Deva (Lleó) i Nansa (Castella) (González J. 1982: 411–424; González C. 2002: 411–412).³⁵

Ambdós monarques devien tenir també la voluntat d'assegurar-se el control de la zona litoral i assolir una equiparació de forces amb les senyories locals per tal d'impulsar-ne el renaixement urbanístic (Calleja 2005: 147–164). Gràcies a això i a la impossibilitat de les *desnaturaciones*, que permetien als vassalls trencar els vincles que els unien al monarca, van aconseguir mantenir la frontera inamovible. D'aquesta manera, van enfortir el domini reial a la zona i les relacions de patronatge regi a l'est i a l'oest dels rius mencionats anteriorment. D'altra banda, salta a la vista la necessitat que va dur, en primer lloc a Alfons VIII i, anys més tard, a Alfons IX, a transformar llogarrets o costes braves en viles reials que, amb els seus respectius territoris, ocupaven les zones costaneres més properes a la frontera.

Així doncs, San Vicente de la Barquera i Llanes van ser els espais litorals que es van desenvolupar

35. En les immediacions d'aquests rius observem la presència de torres defensives que servien per protegir la frontera. De la part asturiana, Llanes i la torre de Noriega, la tinença de la qual corresponia a un tal senyor Gómez el 1169 (Suárez & Gutiérrez 2012: 5). De la part castellana San Vicente de la Barquera, Cabezón, Estrada i Camijanes (Vázquez 2010: 81).

en clau urbana a la frontera entre els dos regnes en temps d'Alfons VIII de Castella i d'Alfons IX de Lleó (Walker 2007: 67–68). Aquest últim apunt torna a posar de manifest la necessitat d'articular urbanísticament i jurídicament un territori en què prèviament només hi havia un llogarret, ja que, tal com va succeir a la zona de l'Ebre o del Cea–Pisuerga, la franja nord de la frontera Lleó–Castella també degué generar conflictes territorials entre els reis i els nobles dels dos regnes fins al 1230 (Asenjo & Monsalvo 2006; González J. 1982; González C. 2002: 83–86; Luis 2007: 119–132; Martín 2002: 116–163; Monsalvo 2003). De fet, a tall d'exemple, la documentació dels segles posteriors inclou peticions dels *concejos* o corporacions locals de Llanes i San Vicente de la Barquera en relació amb el dret d'explotació i amb la propietat de la franja Deva–Nansa.

◀ 2.3. La futura xarxa de ports reials del Cantàbric

La unió dels territoris atlàntics a partir del cabotatge es va materialitzar en la creació d'una gran xarxa de viles portuàries reials que va anar guanyant en complexitat durant la baixa edat mitjana. Atès que es va fundar en 1163, la vila de Castro Urdiales era l'únic port reial de la Castella d'Alfons VIII el 1170, any en què el monarca va contraure matrimoni amb Elionor Plantagenet. Fins a l'any 1199 Castella només posseïa un altre port reial: Santander. L'any 1200 va ser clau per a la Castella atlàntica, perquè es va fundar Laredo i el regne va incorporar el Duranguésat i Guipúscoa, que incloïa el port, fins llavors navarrès, de Sant Sebastià. Posteriorment Alfons VIII va fundar Fuenterrabía (1203), Motrico (també ca. 1203) i Guetaria (1209). Per tant, San Vicente, fundat el 1210, va ser el vuitè port de Castella.

El procés de creació de viles portuàries atlàntiques va continuar durant la Baixa Edat Mitjana. Així com els ports de l'actual Cantàbria van ser configurats ràpidament, els ports del Duranguésat es van fundar més tardanament, entre 1236 i 1325.³⁶ La creació de ports reials castellans

36. El litoral de l'actual província de Biscaia va ser l'últim a articular-se mitjançant pactes jurisdiccionals (*aforamientos*): Bermeo (1236), Plencia (1299), Bilbao (1300), Portugalete (1323), Ondarroa (1327) i Lequitió (1325) (Arízaga 2005: 21).

va implicar que, al segle xv, la malla de 48 viles portuàries atlàntiques de la monarquia castellana estiguessin ben posicionades en allò que Paul Butel denomina «Nou Atlàntic», un mar curull de rutes de navegació i comerç que no tenia res a veure amb el perillós i desconegut oceà Atlàntic del segle xi (Butel 1999; Solórzano, Martín & Cayón 2013).

El llogarret de San Vicente va ser cridat des de la seva fundació formal a ser una fita limítrofa castellana, tant pel que fa a les fronteres internes del regne —amb el marquesat de Santillana— com pel que fa a les externes —amb Lleó i amb el mar. Per tant, les relacions entre el monarca castellà i la vila objecte d'estudi van ser necessàries des del moment en què se li va concedir una jurisdicció. Com ja s'ha indicat anteriorment, la fundació de San Vicente va establir una frontera amb el regne de Lleó controlada pel rei on antigament hi havia hagut diverses senyories —que des del punt de vista jurisdiccional eren dinàmiques i canviants. Al mateix temps, es va ampliar el nombre de ports castellans atlàntics a l'extrem oest del regne (Freireira 2005: 169).

L'articulació d'aquesta xarxa de ports, o viles amb sortida al mar, va constituir un factor determinant en els processos de construcció de la identitat política i estatal, un fenomen que es detecta tant en el món atlàntic com en el mediterrani (Aznar 2001: 59–95; Igual 2013: 51–71). Una de les raons principals que va dur Alfons VIII i la seva muller Elionor Plantagenet a fundar viles portuàries reials en espais rurals del litoral va ser la comunicació marítima de cabotatge entre els ports atlàntics del conjunt del seu *foreland*, això és, la costa del regne de Castella, del comtat de Gascunya i del ducat d'Aquitània (Solórzano 2015: 222–225). Amb la creació d'aquests ports a la façana atlàntica també comunicaven els seus territoris amb els ports del sud d'Anglaterra i Londres, sota el regnat dels germans d'Elionor, Ricard Cor de Lleó i Joan sense Terra.

Un altre factor important que va contribuir a articular aquesta malla de ports a la costa cantàbrica va ser el desenvolupament de la corresponent xarxa de mercats francs locals. De fet, després de la fundació del port i la concessió del fur i de la jurisdicció, l'activació del mercat és una altra de les etapes fonamentals que van permetre

que llogarrets com San Vicente es convertissin en viles *de facto*. En alguns casos, com per exemple el de Plencia, la concessió del mercat franc es va recollir en el fur; en canvi, altres poblacions, com Laredo i San Vicente, la van aconseguir més tard (Toro 2016a: 147; Solórzano 2007: 229–231).³⁷ A més a més, aquests mercats responien a les necessitats comercials de mercaders mitjans que utilitzaven embarcacions petites i comerciaven amb excedents locals o amb allò que guanyaven en la pesca costanera, com ara vi o sardines. Es tractava de petits mercaders, per tant, d'aquells que no podien treballar ni comerciar en nivells superiors per culpa dels seus escassos recursos (Arízaga 2012: 21–26).

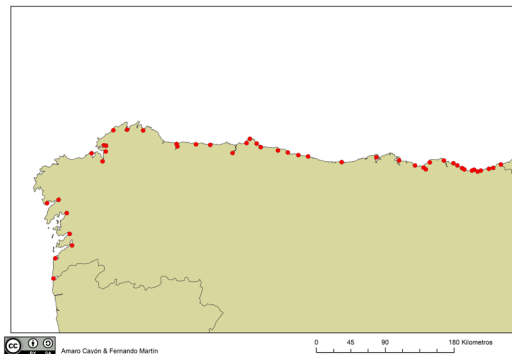

Mapa 7. Comunicació de cabotatge del «foreland» atlàntic dels reis Alfons VIII i Elionor Plantagenet a partir de l'any 1210. Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez

Així doncs, la concessió del fur va ser només el primer d'un seguit de passos que van permetre la creació d'un conjunt d'espais costaners castellans que tenia la funció d'estimular l'acostament polític i comercial entre els territoris litorals del regne d'Alfons VIII i els ports comercials de la costa cantàbrica i del nord d'Europa (Arízaga & Bochaca 2004: 72–75; Ferreira 1981; Solórzano 2009; Solórzano, Martín & Cayón 2013: 246–248). A més a més, l'*status villæ* que Alfons VIII va atorgar a San Vicente de la Barquera mitjançant el fur el va convertir en un dels llogarrets o costes braves que esdevindria vila o port destinat a participar en el joc de les relacions urbanes de l'Europa atlàntica

37. «E dobos mas, que ayades por mercado cada semana el savado, con las cotas que se contienen en el vuestro fuero, e feria de quinze dias, franca e libre cada ano por Santa Maria la Candelaria» (Enríquez 1988: doc. 1)

(Hohenberg & Lees 1985: 59–73; Solórzano 2013: 166–167).

Mapa 8. Relació de ports de la costa cantàbrica a l'època de Pere I. Elaboració d'Amaro Cayón Cagigas i Fernando Martín Pérez.

Aquest primer pas va partir de la voluntat dels reis i aproximadament mig segle després de la fundació de San Vicente de la Barquera, les *Cantigas de Santa María* es refereixen a la xarxa de ports com la «costeira do gran mar d'Espanna», que s'estava formant amb l'objectiu d'enfortir el comerç marítim de cabotatge al Cantàbric.³⁸ La futura prosperitat de la Castella litoral es deu en bona part, doncs, a les iniciatives de l'època d'Alfons VIII, durant la qual es va començar a desenvolupar aquest procés de llarg abast, que va comportar la transformació de San Vicente —de costa brava va passar a ser port, de llogarret a vila. De totes maneres, la motivació es fa palesa en l'esforç dels reis d'articular aquest espai litoral (Ruiz T.F. 1994: 215–219).

S'entén que les concessions i confirmacions realitzades pels reis tinguessin com a resultat l'articulació de la xarxa de ports i mercats locals durant els regnats posteriors. Així, en temps de Pere I, les activitats comercials dels habitants de San Vicente ja havien superat els límits locals en què s'havien mogut els de l'època d'Alfons VIII. La navegació de cabotatge que aquest monarca havia tan sols impulsat es va convertir en una realitat consolidada durant el regnat dels seus successors. Per això, malgrat que Alfons VIII denominés San Vicente vila quan, de fet, era un llogarret, amb la intenció de respondre als seus interessos jurisdiccionals,

38. «Mais pela costeira do gran mar d'Espanna | ond'aquela nave con mui gran companna» (Cantiga 267, estrofa VII; Alfonso X 1964: 44).

polítics i comercials, el temps i el desenvolupament urbà dels centres de la costa cantàbrica van acabar donant-li la raó.

◀ 3. Conclusions

La violència causada per les incursions i els saquejos de naus forasteres va ser una constant a la costa cantàbrica fins a la caiguda de l'imperi almoràvit, cosa que va impedir el desenvolupament urbà dels nuclis de població de la zona. Gràcies a les conquestes de Lisboa i Almeria l'àrea del Cantàbric es va pacificar i, a partir de 1156, es van començar a fundar moltes futures viles. L'intens procés d'urbanització que es va produir durant les dècades posteriors va culminar amb l'establiment d'una malla de 48 ports, entre els quals s'ha de comptar San Vicente de la Barquera, originalment un llogarret al qual Alfons VIII va concedir un fur i un terme jurisdiccional, que incloïa el lloc anomenat La Barquera, i que va permetre atraure nova població.

Tots els ports que formaven aquesta xarxa són resultat d'una mateixa dinàmica de creixement urbà i comercial, però no necessàriament van ser fundats pels mateixos motius. Per aquesta raó, creiem que és fonamental analitzar les particularitats de cada cas abans d'establir conclusions de conjunt. En aquest article hem procurat descriure les principals raons que van motivar la fundació de San Vicente i justificar per què es va denominar *vila* quan realment era un llogarret.

El primer punt que hem tractat gira entorn de la influència de les senyories de la zona. Santa Juliana, Santa María del Tejo, Sant Pedro de Villanueva, San Pedro de Cardena, San Andrés del Arroyo i Santa María d'Ucieda van incrementar de forma progressiva el seu domini territorial, principalment gràcies a les donacions rebudes de part dels reis i dels feligresos. D'altra banda, els senyors laics (Vega-Mendoza, Manrique, Guevara, Velasco) també van exercir la seva influència en aquest espai que, en el moment de la concessió del fur a San Vicente (1210), pertanyia al regne de Castella i al bisbat de Burgos.

En el marc de la dinàmica fundacional formal de les futures viles portuàries de l'Atlàntic castellà, un dels punts que cal tenir en compte és la limitació d'aquests poders a favor del desenvolupament de viles de reialenc. Així doncs, quant al cas de

San Vicente, Alfons VIII li va concedir un terme jurisdiccional que depenia de la nova vila portuària. L'extensió total d'aquest territori primigeni no pot confirmar-se amb seguretat a causa de la manca de topònims a l'oest de La Barquera. Tot i així, els territoris concedits a San Vicente van limitar la influència senyorial a la zona, atès que les senyories van perdre La Barquera, l'Arenal, Valles, Gerra, Cara i Los Llaos en benefici de la monarquia i de la futura societat vilana que allà es formaria.

El segon punt està relacionat amb la necessitat dels reis de Castella de fixar la seva frontera a la costa nord-occidental. Hem tractat d'abordar-ho observant la problemàtica dels conflictes civils a l'interior de Castella i de les tensions amb els altres regnes durant la llarga minoria d'edat d'Alfons VIII. A això cal afegir-hi les desnaturalitzacions que van protagonitzar alguns tinents a zones frontereres entre, per exemple, Saelices del Río i Cubillas. Aquesta situació degué generar la necessitat de fixar la frontera sense la intermediació de terceres persones, un fenomen comú en la fundació de San Vicente de la Barquera i de Fuenterrabía, ja que d'aquesta manera s'establí clarament el punt limítrof del regne sense la possibilitat de perdre la sortida al mar si no era per la guerra.

El tercer punt es contextualitza en un procés de llarg abast que, voluntàriament o involuntària, va començar al segle XII. Ens referim a la formació de la xarxa de ports reials de l'Atlàntic que, ja al segle XV, va arribar a comptar amb 48 viles portuàries. Ho hem observat des de dues perspectives diverses: d'una banda, com a fruit de la voluntat d'Alfons VIII de Castella i Elionor Plantagenet d'Aquitània d'unir els seus territoris i, de l'altra, com a resultat dels lligams establerts pel cabotatge. Aquests dos fenòmens expliquen els diversos tipus de relacions que els ports van mantenir i la presència de mercats francs temporalment prou distants, que van permetre la mobilitat de mercaders a una escala menor de la de les grans rutes comercials o de la pesca d'hivern a Irlanda.

Així doncs, observem la necessitat dels reis d'anomenar *vila* diferents espais del conjunt dels seus regnes amb l'objectiu principal de controlar els recursos i les estratègies d'uns emplaçaments determinats, i assegurar-se'n el domini. Amb aquest article, per tant, s'ha intentat mostrar per

què Alfons VIII va tenir la necessitat de denominar *vila* un espai determinat de la costa cantàbrica, el topònim del qual era llogarret de San Vicente. Per tot això, quan Alfons VIII va concedir el fur a San Vicente va ordenar a un tal Miguel que fes una església pròpia d'una vila, amb «todas las cosas necesarias», a l'espai on hi havia una petita església rural. Aquesta és una mostra evident de la intenció última de promoure el desenvolupament urbà d'un lloc que fins llavors havia estat eminentment rural i, d'aquesta manera, *a posteriori*, aconseguir que els fets es corresponguessin a la necessitat i a les paraules.

• Bibliografía citada

- AGUIRRE CANO, Víctor, 2013: «The Viking Expeditions to Spain During the 9th Century», *Mindre Skrifter*, 30, 7–73.
- AGUIRRE CANO, Víctor, 2015: «La presencia vikinga en el Cantábrico durante el siglo IX», *Anales de historia medieval de la Europa Atlántica*, 2, 5–40.
- ALFONSO X, 1964: *Cantigas de Santa María*, vol. 3., ed. Walter Mettman, Coimbra, Universidade de Coimbra.
- ÁLVAREZ BORGE, Ignacio, 2008: *Cambios y alianzas. La política regia en la frontera del Ebro en el reinado de Alfonso VIII de Castilla (1158–1214)*, Madrid, Biblioteca de Historia, CSIC.
- AÑIBARRO RODRÍGUEZ, Javier, 2010: *La implantación urbana medieval en la costa de Cantabria*, Santander, PUBliCan.
- ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz, 1998: «El origen de la villa de Laredo», *Documentación Medieval de la villa de Laredo*, Santander, Fundación Marcelino Botín, 17–20.
- ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz, 2005: «Conflictividad por la jurisdicción marítima y fluvial en el Cantábrico en la Edad Media», *Ciudades y villas portuarias del Atlántico en la Edad Media*, ed. Beatriz Arízaga Bolumburu i Jesús Ángel Solórzano Telechea, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 17–55.
- ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz, 2012: «Gentes de mar en los puertos medievales del Cantábrico», *Gentes de mar en la ciudad atlántica medieval*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Michel Bochaca i Amélia Aguiar, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 19–44.
- ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz; BOCHACA, Michel, 2004: «Caractères généraux des villes portuaires du nord de la péninsule Ibérique au Moyen Âge», *Ports maritimes et ports fluviaux au Moyen Âge*, La Rochelle, Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, 63–78.
- ASENJO GONZÁLEZ, María; MONSALVO ANTÓN, José María, 2006: «Dos visiones de las villas de la Extremadura histórica: sectores occidental y oriental de la cuenca meridional del Duero (siglos XI-final del XV)», *Boletín Arkeolán*, 14 (*Las villas nuevas medievales del Suroeste europeo. De la fundación medieval al siglo XXI. Análisis histórico y lectura contemporánea*, ed. Pascual Martínez Sopena i Mercedes Urteaga Artigas), 239–266.
- AZNAR VALLEJO, Eduardo, 2001: «Navegación atlántica y orígenes del Estado Moderno. El papel del Almirantazgo», *Navegación marítima del Mediterráneo al Atlántico*, ed. Antonio Malpica Cuello, Granada, Universidad de Granada, 59–95.
- BARTLETT, Robert; MACKAY, Angus, 1989: *Medieval Frontier Societies*, Oxford, Clarendon Press.
- BENITO DOMÍNGUEZ, Ana María, 2012: «Los puertos de Guipúzcoa y sus proyectos», *Itsas memoria: revista de estudios marítimos del País Vasco*, 7, 11–50.
- BURESI, Pascual, 2001: «Nommer, penser les frontières en Espagne aux XI–XIII siècles», *Identidad y representación de la frontera en la España medieval (siglos XI–XIV)*, Madrid, Casa Velázquez-Servicio de Publicaciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 51–74.
- BUTEL, Paul, 1999: *The Atlantic*, London, Routledge.
- CALLEJA PUERTA, Miguel, 2003: *El fuero de Llanes: edición crítica*, Oviedo, Editorial Sueve.
- CALLEJA PUERTA, Miguel, 2005: «Los privilegios fundacionales de las villas marítimas del Cantábrico: una perspectiva diplomática», *Ciudades y villas portuarias del Atlántico en la Edad Media*, ed. Beatriz Arízaga Bolumburu i Jesús Ángel Solórzano Telechea, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 147–164.
- CHARLO BREA, Luis (ed.), 1999, *Crónica latina de los reyes de Castilla*, Madrid, Akal (Clásicos latinos medievales, 8).
- CUÑAT CÍSCAR, Virginia María, 2001: «Transcripción del privilegio de confirmación del fuero de San Vicente de la Barquera», *El libro de Confirmación de los privilegios de la villa de San Vizente de la Barquera en el octavo centenario del fuero*, ed. Juan Baró Pazos, Santander, PUBliCan, 83–156.
- DALCHÉ, Jean Gautier, 1979: *Historia urbana de León y Castilla en la Edad Media (siglos IX–XIII)*, Madrid, Siglo XXI.
- DÍAZ DE DURANA, José Ramón, 2002: «El fenómeno urbano medieval en Álava y Vizcaya», *El fenómeno urbano medieval entre el Cantábrico y el Duero*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea i Beatriz Arízaga Bolumburu, Santander, Micromegas, 59–109.
- DÍEZ HERRERA, Carmen, 1990: *La formación de la sociedad feudal en Cantabria. La organización del territorio en los siglos IX al XIV*, Santander, Universidad de Cantabria.
- ENRÍQUEZ FERNÁNDEZ, Javier, 1988: *Colección*

- documental de la villa de Plencia (1299–1516)*, San Sebastián, Eusko-Ikaskuntza.
- ESTEPA DíEZ, Carlos, 2009: «Toledo–Castilla, Castilla–Toledo. Sobre la prelación del Reino de Castilla», *Castilla y el mundo feudal: homenaje al profesor Julio Valdeón*, ed. María Isabel del Val Valdivieso, Pascual Martínez Sopena, Valladolid, Servicio de Publicaciones de la Junta de Castilla y León–Universidad de Valladolid, vol. 2, 503–512.
- FALQUÉ REY, Emma (ed.), 1994: *Historia Compostelana*, Madrid, Akal.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Lorena, 2002: «El fenómeno urbano medieval en el territorio guipuzcoano: aspectos fundamentales sobre su origen y desarrollo», *El fenómeno urbano medieval entre el Cantábrico y el Duero*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Beatriz Arízaga Bolumburu, Santander, Micromegas, 110–174.
- FERREIRA PRIEGUE, Elisa, 1981: «Las rutas marítimas y comerciales del flanco ibérico desde Galicia hasta Flandes», *El fuero de San Sebastián y su época*, San Sebastián, Eusko Ikaskuntza, 217–234.
- FERREIRA PRIEGUE, Elisa, 1988: *Galicia en el comercio marítimo medieval*, La Coruña, Fundación Pedro Barrio de la Maza.
- FERREIRA PRIEGUE, Elisa, 2002: «El poblamiento urbano en la Galicia medieval», *El fenómeno urbano medieval entre el Cantábrico y el Duero*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Beatriz Arízaga Bolumburu, Santander, Micromegas, 367–420.
- FERREIRA PRIEGUE, Elisa, 2005: «Galicia en la marisma de Castilla: la dinámica de los intercambios mercantiles», *Ciudades y villas portuarias del Atlántico en la Edad Media*, ed. Beatriz Arízaga Bolumburu, Jesús Ángel Solórzano Telechea, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 165–186.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, Ernesto (coord.), 2015: *Laguardia y sus fueros*, Vitoria-Gasteiz, Diputación Foral de Álava.
- GARCÍA-GALLO, Alfonso, 1970: «El Fuero de Llanes», *Anuario de historia del derecho español*, XL, 241–268.
- GARRIDO, José Manuel, 1983: *Documentación de la catedral de Burgos (804–1183)*, Burgos, Fuentes Medievales Castellano-Leonesas.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Julio, 1960: *El reino de Castilla en la época de Alfonso VII*, Madrid, CSIC, Escuela de Estudios Medievales.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Julio, 1982: «Fijación de la frontera castellano-leonesa en el siglo XII», *Estudios en memoria del profesor D. Salvador de Moxó*, Madrid, Universidad Complutense, 411–424.
- GONZÁLEZ MÍNGUEZ, César, 2002: «El proyecto político de Sancho II de Castilla (1065–1072)», *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, 73, 77–99.
- GOZALVES CABRIOTO, Enrique, 2001: «Reflexiones sobre el concepto Antiguo y Medieval de frontera», *III Estudios de frontera. Convivencia, defensa y comunicación en la frontera: congreso celebrado en Alcalá la Real el 18 al 20 de nov. de 1999*, coord. Francisco Toro Ceballos, José Rodríguez Molina, Jaén, Diputación de Jaén, 361–373.
- HOHENBERG, Paul M.; LEES, Lynn H., 1985: *The Making of Urban Europe (1000–1950)*, Cambridge (Mass.)–London, Harvard University Press.
- IGUAL LUIS, David, 2013: «Red portuaria y control marítimo en el reino de Valencia (siglos XIII–XV)», *Les territoires de la Méditerranée (XIe–XVIIe siècle)*, dir. Annliese Nef, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 51–71.
- JIMÉNEZ DE RADA, Rodrigo, 1989: *Historia de los hechos de España*, ed. Fernández Valverde, Madrid, Alianza Universidad.
- JOSUÉ, Eduardo, 1912: *Libro de la Regla o Cartulario de la antigua abadía de Santillana del Mar*, Madrid, Imprenta de los sucesores de Hernando.
- KOWALESKI, Maryanne, 2015: «Peasants and the Sea in Medieval England», *Peasants and Lords in the Medieval English Economy: Essays in Honour of Bruce M.S. Campbell*, ed. Maryanne Kowaleski, John Langdon, Phillip R. Schofield, Turnhout, Brepols, 353–376.
- KOWALESKI, Maryanne, 2017: «Port Labor in Medieval England», *The Sea in History: The Medieval World*, ed. Michel Balard, Woodbridge, Boydell & Brewer, 619–628.
- LAGET, Frédérique, 2013: «La Mer dans la cité: les gens de mer des villes portuaires dans la Flandre des ducs de Bourgogne», *Gens de mer. Ports et cités aux époques ancienne, médiévale et moderne*, ed. Éric Guerber i Gérard Le Bouëdec, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 75–85.
- LAGET, Frédérique, 2017: «La Perception de la mer en Europe du Nord-Ouest», *The Sea in History: The Medieval World*, ed. Michel Balard, Woodbridge, Boydell & Brewer, 23–33.
- LARRAÑAGA ZULUETA, Miguel; TAPIA RUBIO, Izaskun, 1993: *Colección documental del Archivo Municipal de Hondarribia*, Tomo 1 (1186–1479), San Sebastián, Eusko Ikaskuntza.
- LÓPEZ ALSINA, Fernando, 1988: *La ciudad de Santiago de Compostela en la Alta Edad Media*, Santiago de Compostela, Consorcio de Santiago USC.
- LUIS CORRAL, Fernando, 2006: «Alfonso VIII of Castile's Judicial Procces at the Court of Henry II of England: an effective and valid arbitration?», *Nottingham Medieval Studies*, 50, 23–34.
- LUIS CORRAL, Fernando, 2007: «Cambios de lealtades/cambios territoriales: una reflexión sobre las relaciones entre monarquía y nobleza castellano-leonesa en torno al tratado de Sahagún de 1158», *Espacios de poder y formas sociales en la Edad Media. Estudios dedicados a Ángel Barrios*, ed. Gregorio del Ser Quijano, Iñaki Martín Viso, Salamanca, Universidad de Salamanca, 119–132.
- LUIS CORRAL, Fernando, 2009: *Villaviciencio en la Edad*

- Media: propiedad y jurisdicción en los valles del Cea y de Valderabuey*, Valladolid, Diputación Provincial de Valladolid.
- MACKAY, Angus, 1958: *La España de la Edad Media. Desde la frontera hasta el imperio (1000-1500)*, Madrid, Cátedra.
- MANSILLA REOLLO, Demetrio, 1994: *Geografía eclesiástica de España. Estudio histórico-geográfico de las diócesis*, vol. II, Roma, Iglesia Nacional Española.
- MARTÍN BENITO, José Ignacio, 2002: «Frontera y territorio en el sur del Reino de León (1157-1212)», *El reino de León en la época de las cortes de Benavente*, Benavente, Centro de Estudios Benaventanos, 116-163.
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo, 1976: «Fueros locales de la provincia de Santander», *Anuario de historia del derecho español*, 46, 527-608.
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo, 1995: *Alfonso VIII, rey de Castilla y Toledo*, Burgos, La Olmeda.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Sergio, 2012: «Los puertos de Vizcaya en la Edad Media», *Itsas Memoria, Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 7, 51-69.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Sergio, 2015: *Villas fracasadas en el desarrollo urbano medieval del País Vasco*, Tesis doctoral, Santander, Universidad de Cantabria.
- MENJOT, Denis (dir.), 1996: *Les Villes Frontière. Moyen Age-Époque Moderne*, Paris, L'Harmattan.
- MITRE FERNÁNDEZ, Emilio, 1997: «La cristiandad medieval y las formulaciones fronterizas», *Fronteras y fronteras en la Historia*, Valladolid, Universidad de Valladolid-Instituto de Historia Simancas, 7-62.
- MONSALVO ANTÓN, José María, 2003: «Frontera pionera, monarquía en expansión y formación de los concejos de villa y tierra. Relaciones de poder en el realengo concejil entre el Duero y el Tajo (c. 1072- c. 1222)», *Arqueología y territorio medieval*, 10.2, 45-126.
- MONSALVO ANTÓN, José María, 2012-2013: «Paisajes pastoriles y forestales en tierras salmantinas y abulenses. Aprovechamientos y cambios en los espacios rurales (ss. XII-XV)», *Norba, revista de historia*, 25-26, 105-147.
- MUGARTEGUL, Isabel, 1994: «Las actividades de intermediación: transporte y comercio en el País Vasco marítimo a finales del siglo XV», *El Pueblo Vasco en el Renacimiento (1491-1521)*. *Actas del Simposio celebrado en la Universidad de Deusto (San Sebastián) con motivo del V Centenario del Nacimiento de Ignacio de Loyola (1-5 Octubre de 1990)*, ed. José Luis Orella, Bilbao, Mensajero, 107-134.
- ORTIZ REAL, Javier, 1997: *Valdáliga. Historia y documentos*, Valdáliga, Ayuntamiento de Valdáliga.
- PEÑA BOCOS, Esther, 1999: «Hombres e iniciativas de organización en los espacios más norteños de la Castilla altomedieval: exenciones, exacciones e inmunidades», *I Encuentro de Historia de Cantabria*, Santander, Universidad de Cantabria, 469-490.
- PÉREZ-BUSTAMANTE, Rogelio, 1974: «Un documento pontificio que contiene el Fuero de San Vicente de la Barquera», *Altamira: Revista del Centro de Estudios Montañeses*, 2, 249-252.
- PINTO, Giuliano, 2014: «Cultura mercantile ed espansione economica di Firenze (Secoli XIII-XVI)», *Vespucii, Firenze e le Americhe: atti del convegno di studi, Firenze 22 - 24 novembre 2012*, ed. Giuliano Pinto, Leonardo Rombai, Claudia Tripodi, Florència, Leo S. Olschki Editore, 3-18.
- ROMEU ALFARO, Sylvia, 1971: «Consideraciones sobre la 'desnaturatio'», *Anuario de historia del derecho español*, 41, 1013-1026.
- RUIZ DE LA PEÑA, José Ignacio, 1981: *Las "polas" asturianas en la Edad Media. Estudio y diplomático*, Oviedo, Universidad de Oviedo.
- RUIZ DE LA PEÑA SOLAR, José Ignacio, 2002: «El desarrollo urbano de Asturias en la Edad Media», *El fenómeno urbano medieval entre el Cantábrico y el Duero*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Beatriz Arízaga Bolumburu, Santander, Micromegas, 349-366.
- RUIZ DE LA PEÑA, José Ignacio, 2003: «Epilogo: Los orígenes de la villa de Llanes», *El fuero de Llanes*, edición crítica de Miguel Calleja Puerta, Oviedo, Editorial Sive, 181-195.
- RUIZ, Teófilo Fabián, 1977: «The transformation of the castilian municipalities: the case of Burgos 1248-1350», *Past and Present*, 77, 3-32.
- RUIZ, Teófilo Fabián, 1994: *Crisis and Continuity: Land and Town in Late Medieval Castile*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- SABATÉ I CURULL, Flocel, 2015: «Occuper la frontière du nord-est péninsulaire», *Entre Islam et Chrétienté: la territorialisation des frontières, XI-XVIe siècle*, dir. Stéphane Boissellier, Isabel Cristina Ferreira, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 81-113.
- SÁNCHEZ BELDA, Luis (ed.), 1950: *Chronica Adefonsi Imperatoris*, Madrid, CSIC.
- SANTAMARTA LUENGOS, José María, 2011: «Propiedad y relaciones sociales en la frontera entre los reinos de Castilla y León durante el reinado de Alfonso VIII (1158-1214)», *Poder real y sociedad: estudios sobre el reinado de Alfonso VIII (1158-1214)*, Lleó, Universidad de León, Área de Publicaciones, 203-268.
- SÉNAC, Philippe, 2001: «"Ad castros de fronteras de mauros qui sunt pro facere". Note sur le premier testament de Ramire Ier d'Aragon», *Identidad y representación de la Frontera en la España Medieval (siglos XI-XIV)*, ed. Carlos de Ayala, Pascal Buresi, Philippe Josserand, Madrid, Casa de Velázquez-Universidad Autónoma de Madrid, 205-222.
- SERRANO, Luciano, 1910: *Becerro gótico de Cardeña*, Valladolid, Cuesta (Fuentes para la Historia de Castilla, 3).
- SERRANO, Luciano, 1935: *El obispado de Burgos y Castilla primitiva desde el siglo V al XIII*, Madrid, Instituto de Valencia de Don Juan.

- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2002: «El fenómeno urbano medieval en Cantabria», *El fenómeno urbano medieval entre el Cantábrico y el Duero*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Beatriz Arízaga Bolumburu, Santander, Micromegas, 241-307.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2006: «La fundación y promoción de las 'villas nuevas' en el litoral Atlántico del norte peninsular durante el reinado de Alfonso X», *El mundo urbano en la Castilla del siglo XIII*, ed. Manuel González Jiménez, Sevilla, El Monte, 315-328.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2007: «Transcripción», *Anales de historia medieval de la Europa Atlántica*, número extraordinario 1 (*Documentación medieval en la Biblioteca municipal de Santander: manuscritos (945-1519)*), 49-371.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2009: «Villas y redes portuarias en la fachada atlántica del norte peninsular en la Edad Media», *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*, dir. María Isabel del Val Valdivieso i Pascual Martínez Sopena, Valladolid, Universidad de Valladolid, vol. 1, 485-502.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2011: «Favor y privilegio: Las relaciones entre San Vicente de la Barquera y la monarquía en la Edad Media», *El libro de Confirmación de los privilegios de la villa de San Vicente de la Barquera en el octavo centenario del fuero*, ed. Juan Baró Pazos, Santander, PUBliCan, 61-80.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2013: «La primera internacionalización de la economía española en la Baja Edad Media. De la 'Hermandad de la Marina' a la 'Nación de la Costa de España' en Brujas», *Economia e instituições na Idade Media. Novas abordagens*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Mário Viana, Ponta Delgada, Centro de Estudos Gaspar Frutuoso, 155-182.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel, 2015: «La 'Nación de Vizcaya y de la Costa Marina de España': la colonia de mercaderes, marineros y transportistas del Cantábrico en la ciudad de Brujas en la Baja Edad Media», *Diplomacia y comercio en la Europa atlántica medieval*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Beatriz Arízaga Bolumburu, Louis Sicking, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 221-244.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel; ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz, 2013: «La Gestion des risques économiques sur le littoral cantabrique au Moyen Âge: un ensemble d'activités ou une multiactivité? L'exemple des "Quatre Villes de la Côte de la Mer"», *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, 120.2, 97-109.
- SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel; MARTÍN PÉREZ, Fernando; CAYÓN CAGIGAS, Amaro, 2013: «"Grand fortuna de mar". Construcciones portuarias y espíritu emprendedor en las villas portuarias de la España Atlántica en la Edad Media», *Evolução da paisagem urbana. Transformação morfológica dos tecidos históricos*, ed. María do Carme Ribeiro, Arnaldo Sousa, Braga, CITCEM, 245-271.
- SUÁREZ MANJÓN, Patricia; GUTIÉRREZ GONZÁLEZ, José Avelino, 2012: *La torre de Noriega (Ribadedeva, Asturias). Memoria histórica y análisis de estructura*.
- TORO MIRANDA, Rosa María de, 2016a: *La villa de Laredo en la Edad Media*, tesi doctoral, Santander, Universidad de Cantabria.
- TORO MIRANDA, Rosa María de, 2016b: *La villa de Laredo en la Edad Media (1200-1516). Orígenes, espacio urbano y población*, Torrelavega, Copimat.
- TUY, Lucas de, 2003: *Chronicon Mundi*, ed. Emma Falqué, Turnhout, Brepols.
- VÁZQUEZ ÁLVAREZ, Roberto, 2010: «El entorno rural de la villa de San Vicente de la Barquera durante la Edad Media (s. VIII-XIII)», *San Vicente de la Barquera: 800 años de historia*, ed. Jesús Ángel Solórzano Telechea, Santander, PUBliCan, 77-104.
- WALKER, Rose, 2007: «Leonor of England and Eleanor of Castile: Anglo-Iberian Marriage and Cultural Exchange in the Twelfth and Thirteenth Centuries», *England and Iberia in the Middle Ages, 12th-15th Century: Cultural, Literary and Political Exchanges*, ed. María Bullón-Fernández, New York, Palgrave Macmillan, 67-88.
- ZUBIETA IRÚN, José Luis, 2009: *Geografía histórica de la Diócesis de Santander*, Santander, PUBliCan.